

## บทที่ 1

### บทนำ

ในช่วงหลายปีที่ผ่านมาประเทศไทยประสบผลสำเร็จในการส่งออกอย่างรวดเร็วดังจะเห็นได้จากมูลค่าการส่งออกในปี 2525 ซึ่งเท่ากับ 159,728.2 ล้านบาท และเพิ่มขึ้นเป็น 403,569.80 ล้านบาทในปี 2531 (กรมศุลกากร) ในขณะที่เดียวกันภาวะการแข่งขันทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศก็ทวีความรุนแรงขึ้น โดยเฉพาะประเทศที่พัฒนาแล้วเริ่มหันมาใช้นโยบายสนับสนุนการส่งออก และกีดกันการนำเข้าสินค้าจากประเทศอื่น ตลอดจนความเข้มงวดในเรื่องของคุณภาพสินค้า โดยเฉพาะสินค้าเกษตร จึงกลายเป็นอุปสรรคทางการค้าของประเทศที่กำลังพัฒนา ในขณะที่บางประเทศก็เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการผลิตจากที่เคยเป็นผู้นำเข้ากลายเป็นผู้ส่งออก โดยหันมาใช้วิทยาการแผนใหม่ในการผลิต

ประเทศไทยยังเรียกได้ว่าเป็นประเทศเกษตรกรรม เพราะมีประชากรส่วนใหญ่อยู่ในภาคเกษตรเมื่อเทียบกับภาคเศรษฐกิจอื่น ๆ คิดเป็นร้อยละ 60.31 (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ 2532) สินค้าเกษตรที่ส่งออกยังผ่านการแปรรูปน้อย ทำให้มูลค่าการส่งออกต่ำ โดยเฉพาะเมื่อเทียบกับมูลค่าสินค้าอุตสาหกรรมที่นำเข้าเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้ประเทศไทยขาดดุลการค้าเสมอมา และมีแนวโน้มขาดดุลการค้าเพิ่มขึ้นโดยในปี 2529 ประเทศไทยขาดดุลการค้า 10,132.8 ล้านบาท เพิ่มขึ้นเป็น 109,544.5 ล้านบาทในปี 2531 (กรมศุลกากร)

ในปัจจุบันอุตสาหกรรมเกษตรเริ่มมีบทบาทมากขึ้นในการสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่ผลผลิตเกษตร การจ้างงานและการเพิ่มรายได้ให้แก่เกษตรกร แต่การพัฒนาการด้านอุตสาหกรรมแปรรูปในประเทศไทยยังมีปัญหา เช่นเดียวกับประเทศกำลังพัฒนาอื่น ๆ กล่าวคือมีปัญหาในด้านวัตถุดิบการเกษตรที่มีความไม่แน่นอนของคุณภาพ ปริมาณและมีช่วงระยะเวลาการผลิตที่สั้นทำให้โรงงานแปรรูปไม่สามารถผลิตสินค้าได้อย่างเต็มประสิทธิภาพและมีมาตรฐานตรงตามความต้องการของตลาด (นิตยา รัตนพนธ์ 2530) เนื่องจากเกษตรกรส่วนใหญ่ไม่มีเป้าหมายที่แน่ชัดว่าจะผลิตเพื่อการอุตสาหกรรมหรือผลิตเพื่อขายสำหรับการบริโภคสด

การพัฒนาอุตสาหกรรมเกษตรเพื่อการส่งออกจำเป็นต้องเพิ่มประสิทธิภาพทั้งในด้านการผลิตและการแปรรูปโดยอาศัยเทคโนโลยีด้านต่าง ๆ เข้ามาดำเนินการปรับปรุงการผลิตและการแปรรูป การผลิตเพื่อให้ได้สินค้าที่มีคุณภาพในราคาที่แข่งขันกับต่างประเทศได้นั้นต้องเริ่มกันตั้งแต่ระดับไร่นา โดยปรับปรุงการผลิตวัตถุดิบทางการเกษตรให้ได้คุณภาพตามมาตรฐาน ปริมาณสม่ำเสมอ มีช่วงระยะเวลาการผลิตที่เหมาะสมกับภาวะตลาดและลดต้นทุนการผลิต ซึ่งนอกจากจะช่วยเพิ่มอำนาจการแข่งขันการค้าระหว่างประเทศแล้ว ยังช่วยยกระดับรายได้ของเกษตรกรด้วย

เนื่องจากเกษตรกรส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรรายย่อย ดังนั้นการปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิตจึงทำได้ค่อนข้างยาก เพราะเกษตรกรขาดความรู้ ขาดโอกาสในการเรียนรู้ นอกจากนี้ยังขาดแคลนเงินลงทุน ประกอบกับความไม่แน่นอนของราคาสินค้า ทำให้เกษตรกรขาดแรงจูงใจที่จะลงทุนเพื่อปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิต และปรับปรุงคุณภาพของสินค้า ซึ่งส่งผลกระทบต่อการพัฒนาอุตสาหกรรมเกษตรดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ในขณะที่เดียวกันการเจริญเติบโตของอุตสาหกรรมเกษตรก็เปิดโอกาสให้เกษตรกรมีแหล่งขายมากขึ้น และลดความกว้างของราคาตามฤดูกาลได้ ในส่วนของโรงงานอุตสาหกรรมนั้น การช่วยแก้ไขปัญหาด้านความรู้ทางเทคโนโลยีการผลิตให้แก่เกษตรกร และการรับซื้อสินค้าจากเกษตรกรจะเป็นหนทางหนึ่งที่จะนำมาซึ่งวัตถุดิบที่มีคุณภาพตามที่โรงงานต้องการได้ ในทางปฏิบัติมีโรงงานอุตสาหกรรมจำนวนไม่น้อยที่ทำการส่งเสริมให้เกษตรกรผลิต ภายใต้การเกษตรแบบมีสัญญาผูกพัน (Contract Farming)

การเกษตรแบบมีสัญญาผูกพัน โดยทั่วไปนั้น บริษัทผู้แปรรูปจะทำสัญญากับเกษตรกรในการประกันการรับซื้อผลผลิตจากเกษตรกร ตลอดจนการให้สินเชื่อปัจจัยการผลิตเช่น ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง และการให้ความช่วยเหลือทางเทคโนโลยีต่าง ๆ โดยบริษัทจะจางษณิตของผลผลิต ปริมาณ คุณภาพ และเวลาที่ต้องการวัตถุดิบจากเกษตรกร ประโยชน์ที่บริษัทแปรรูปได้รับคือ มีวัตถุดิบป้อนโรงงานอย่างสม่ำเสมอ ทำให้สามารถผลิตได้เต็มกำลังการผลิต และได้ผลิตภัณฑที่มีคุณภาพมาตรฐาน ลดความเสี่ยงด้านการผลิตและควบคุมการผลิตได้ นอกจากนี้ยังช่วยลดต้นทุนการผลิตอีกด้วย (การเป็นผู้ปลูกเองต้องลงทุนสูง ในที่ดิน แรงงาน และต้องมีความชำนาญ) การปลูกพืชในระบบเกษตรแบบมีสัญญาผูกพันนั้น เกษตรกรสามารถประมาณรายได้จากการขายผลผลิต มีตลาดรับซื้อที่

แน่นอนได้รับความช่วยเหลือทางด้านปัจจัยการผลิตและเทคโนโลยีการผลิต อันจะมีผลต่อการพัฒนาคุณภาพและประสิทธิภาพการผลิต ซึ่งช่วยยกระดับรายได้ของเกษตรกร นอกจากนี้ยังเป็นการแบ่งเบาภาระให้กับรัฐบาล กล่าวคือ การให้ความช่วยเหลือแก่เกษตรกรในด้านต่าง ๆ นั้น ลำพังรัฐเองทำได้ไม่ทั่วถึงและเพียงพอ แต่ระบบเกษตรแบบมีสัญญาผูกพันนั้น บริษัทผู้แปรรูปซึ่งทำสัญญากับเกษตรกรเป็นผู้ให้ความช่วยเหลือแก่เกษตรกรตามข้อตกลง ช่วยประหยัดงบประมาณรายจ่ายของรัฐ ในขณะที่ตัวรัฐก็มีรายได้เพิ่มจากการเก็บภาษี เมื่อผู้แปรรูปสามารถผลิตสินค้าได้อย่างมีประสิทธิภาพและได้มาตรฐาน และมีการส่งออกเพิ่มขึ้น (Goldsmith 1985)

จากลักษณะเงื่อนไขข้อผูกพันต่าง ๆ ในระบบเกษตรแบบมีสัญญาผูกพันดังกล่าวมาแล้วนั้น ระบบเกษตรแบบมีสัญญาผูกพันน่าจะเป็นแนวทางหนึ่งที่มีศักยภาพในการปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิต กล่าวคือ ระบบเกษตรแบบมีสัญญาผูกพันนี้อำนวยให้เกษตรกรรายย่อยได้มีโอกาสเรียนรู้เทคโนโลยีใหม่ และได้รับการถ่ายทอดทางด้านเทคโนโลยีมากกว่าระบบเกษตรทั่วไป และยังช่วยจัดปัญหาการขาดแคลนด้านเงินทุน ปัจจัยการผลิตต่าง ๆ แก่เกษตรกรรายย่อยซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการยอมรับเทคโนโลยีใหม่ทำให้เกษตรกร ยอมรับการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีในด้านต่าง ๆ ได้เร็วขึ้น (Glover 1987) นอกจากนี้แล้วขบวนการผลิตในระบบเกษตรแบบมีสัญญาผูกพันยังมีผลเชื่อมโยงไปข้างหน้าและข้างหลัง (forward and backward linkages) กล่าวคือ มีผลต่ออุตสาหกรรมส่งออกและการพัฒนาการเกษตร ซึ่งในส่วนหลังนี้เกษตรกรรายย่อยในระบบจะได้รับประโยชน์มากกว่าเกษตรกรทั่วไปอีกด้วย อย่างไรก็ตามระบบเกษตรแบบมีสัญญาผูกพันนี้ก็มิได้ประสบความสำเร็จและมีผลตัวอย่างชัดเจนในทุกกรณี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อม เงื่อนไข และการสนับสนุนของรัฐบาลด้วย (Goldsmith 1985)

สำหรับประเทศไทยการเกษตรแบบมีสัญญาผูกพันนั้นมีมานานแล้วเช่น กรณีของอ้อย ยาสสูบ และอุตสาหกรรมการผลิตลึปประรด (วัชรียา โตสงวน 2523) และไถ่กระหนงในเวลาต่อมา แม้การทำสัญญาผูกพันจะไม่ครบรูปแบบทุกขั้นตอน ดังในกรณีของยาสสูบเป็นตลาดที่มีข้อตกลงในช่วงของชาวไร่กับโรงบ่มเท่านั้นในการซื้อขายใบยาสด ส่วนตลาดส่งออกใบยาสูบนั้นเป็นตลาดที่มีรูปแบบคละกันไป (มิ่งสรรพ ชาวสอาด 2526) ส่วนการเลี้ยงไถ่กระหนงนั้นเป็นตัวอย่างความสำเร็จที่เห็นได้ชัดว่าในทางปฏิบัตินั้นสอดคล้องกับเงื่อนไขสัญญาผูกพัน เช่น การกำหนดราคาซื้อ

ขายผลผลิตจากเกษตรกรล้งหน้า การให้ความช่วยเหลือเกษตรกรในด้านสินเชื่อปัจจัยการผลิต และเทคโนโลยีต่าง ๆ ( Manarungsun et al. 1990) ในปัจจุบันการเกษตรแบบมีสัญญาผูกพันมีบทบาทมากขึ้นในอุตสาหกรรมผักและผลไม้ต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการผลิตเพื่อการส่งออก และมูลค่าการส่งออกผักแปรรูปเริ่มทวีความสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจของประเทศ โดยมีมูลค่าการส่งออกในปี 2531 เท่ากับ 2,534 ล้านบาท เพิ่มขึ้นจากปี 2530 ร้อยละ 22.5 ( สมชาย ประภาวัต 2532)

การศึกษาถึงผลการดำเนินงานในระบบเกษตรแบบมีสัญญาผูกพันในอดีตพบว่ายังไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควรเช่น กรณีศึกษาบริษัท Thai Farming ในจังหวัดเชียงใหม่ (Laramee 2518) อย่างไรก็ตามในขณะนั้นระบบเกษตรแบบมีสัญญาผูกพันยังเป็นเรื่องใหม่สำหรับเกษตรกร เกษตรกรไม่มีความรู้ความเข้าใจในระบบเกษตรแบบมีสัญญาผูกพันเท่าที่ควรจึงไม่สามารถกล่าวได้ว่า ระบบเกษตรแบบมีสัญญาผูกพันเป็นสิ่งที่ไม่ดี

ในปัจจุบันการศึกษาในภาคเหนือพบว่า ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อความสำเร็จของระบบเกษตรแบบมีสัญญาผูกพันมีหลายอย่าง โดยเฉพาะผลประโยชน์ที่เกษตรกรได้รับจริงนั้นเป็นปัจจัยสำคัญสำหรับพืชทุกชนิดที่ศึกษา (อุดม เกิดวิบูลย์ 2532) และจากการสำรวจการผลิตมันฝรั่งภายใต้ระบบเกษตรแบบมีสัญญาผูกพัน เพื่อเข้าโรงงานแปรรูปในโครงการส่งเสริมการปลูกมันฝรั่งครบวงจร ทำให้ทราบว่า การปลูกมันฝรั่งเพื่อเข้าโรงงานแปรรูปที่อยู่ในสัญญาให้รายได้แก่เกษตรกรคิดเป็นสัดส่วนต่อรายได้ทั้งหมดจากการปลูกพืชของแต่ละครัวเรือนสูงกว่าการปลูกมันฝรั่งเพื่อการบริโภคสดและพืชอื่น ๆ ในระบบการผลิตของเกษตรกร (ชาลี เกตุแก้ว 2532) นอกจากนี้ยังมีการศึกษาถึงบทบาทของระบบเกษตรแบบมีสัญญาผูกพันในด้านรายได้ ผลตอบแทนความต้องการแรงงาน ตลอดจนรูปแบบความสัมพันธ์และข้อตกลงระหว่างเกษตรกรและบริษัทแปรรูปองค์ประกอบที่สำคัญต่อความสำเร็จ และล้มเหลวในการดำเนินงาน ( Manarungsun et al. 1990)

การศึกษาที่ผ่านมาจึงไม่มีการเปรียบเทียบอย่างจริงจังว่า ระบบเกษตรแบบมีสัญญาผูกพันนั้นดีกว่าระบบเกษตรทั่วไปในด้านการเพิ่มรายได้ และการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต โดยเฉพาะในเรื่องของการถ่ายทอดทางเทคโนโลยีนั้นยังไม่มีผู้ใดทำการศึกษาว่าระบบเกษตรแบบมี

สัญญาผูกพันทำให้เกิดการพัฒนาทางด้านเทคโนโลยีเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต และพัฒนาคุณภาพสินค้าเกษตรได้เพียงไร

ในการศึกษาครั้งนี้จึงมุ่งเน้นการศึกษาถึง ผลกระทบของระบบเกษตรแบบมีสัญญาผูกพันต่อการเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคโนโลยีการผลิตในระดับไร่นาซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิต และทำให้ผลผลิตมีคุณภาพตรงตามความต้องการในการแปรรูปของพืชที่มีศักยภาพในการผลิตและการส่งออกที่น่าสนใจในจังหวัดเชียงใหม่ ตลอดจนปัญหาและอุปสรรคในการปรับปรุงเทคโนโลยีในระบบเกษตรแบบมีสัญญาผูกพัน

### วัตถุประสงค์ในการศึกษา

วัตถุประสงค์ในการศึกษาครั้งนี้ ต้องการวิเคราะห์ผลกระทบของระบบเกษตรแบบมีสัญญาผูกพันที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีการผลิตของเกษตรกร ซึ่งจะนำมาสู่ประสิทธิภาพการผลิตที่สูงขึ้นกล่าวคือ มีต้นทุนต่อหน่วยการผลิตต่ำลง หรือเพิ่มผลผลิตให้สูงขึ้นโดยมีต้นทุนการผลิตเท่าเดิม เปรียบเทียบกับเกษตรกรที่อยู่นอกระบบเกษตรแบบมีสัญญาผูกพัน วัตถุประสงค์การศึกษาในรายละเอียดมีดังนี้

1. เพื่อศึกษาสภาพทางเศรษฐกิจและสังคม โดยทั่วไปของ เกษตรกรในระบบเกษตรแบบมีสัญญาผูกพันเปรียบเทียบกับเกษตรกรทั่วไป ซึ่งผลิตสินค้าชนิดเดียวกัน
2. ศึกษารูปแบบความสัมพันธ์ระหว่าง เกษตรกรกับบริษัทแปรรูป การให้ความช่วยเหลือในด้านเทคโนโลยีแก่เกษตรกร
3. ศึกษาต้นทุนและผลตอบแทนของการปลูกพืชในระบบเกษตรแบบมีสัญญาผูกพันเปรียบเทียบกับระบบเกษตรทั่วไป
4. เพื่อคาดคะเนฟังก์ชันการผลิตและผลตอบแทนต่อขนาดการผลิตของ เกษตรกรในระบบเกษตรแบบมีสัญญาผูกพันเปรียบเทียบกับ เกษตรกรนอกระบบ เพื่อวิเคราะห์ความแตกต่างของเทคโนโลยีการผลิต

### ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการศึกษา

1. เพื่อให้ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพโดยทั่วไปของระบบเกษตรแบบมีสัญญาผูกพันในจังหวัดเชียงใหม่
2. เพื่อให้ความรู้เกี่ยวกับระดับเทคโนโลยีการผลิตของพืชส่งออก และพืชเศรษฐกิจสำคัญของเชียงใหม่ ตลอดจนความสัมพันธ์ของระบบโครงสร้างการผลิตแบบใหม่ว่าจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาเทคโนโลยีอย่างไร
3. เพื่อชี้ความเป็นไปได้ในการนำระบบเกษตรแบบมีสัญญาผูกพันในรูปแบบที่เหมาะสมมาใช้ในการพัฒนาคุณภาพสินค้าเกษตรเพื่อการส่งออก

### ขอบเขตของการศึกษา

การศึกษานี้มุ่งศึกษาระบบเกษตรแบบมีสัญญาผูกพันในจังหวัดเชียงใหม่ ฤดูกาลเพาะปลูก 2533-34 โดยใช้ตัวอย่างของพืช 4 ชนิดคือ การผลิตมันฝรั่งและมะเขือเทศที่อยู่ในระบบเกษตรแบบมีสัญญาผูกพันเปรียบเทียบกับระบบเกษตรทั่วไป และการผลิตถั่วเหลืองฝักสดในระบบเกษตรสัญญาผูกพันเปรียบเทียบกับการผลิตถั่วเหลืองในระบบเกษตรทั่วไป

### การเลือกพื้นที่และกลุ่มตัวอย่างในการศึกษา

การศึกษานี้ได้พิจารณาเลือกตัวอย่างเกษตรกรที่ผลิตพืชต่าง ๆ ในท้องที่ดังต่อไปนี้

1. การผลิตมันฝรั่งในระบบเกษตรสัญญาผูกพันและนอกระบบสัญญาผูกพัน ใช้ตัวอย่างเกษตรกรตำบลแม่แฝกและแม่แฝกใหม่ อำเภอสันทราย ซึ่งเป็นตำบลที่มีพื้นที่ปลูกมันฝรั่งมากที่สุดรวมกันประมาณ 2,680 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 92 ของพื้นที่ปลูกมันฝรั่งทั้งหมดของอำเภอสันทราย
2. การผลิตมะเขือเทศในระบบเกษตรสัญญาผูกพัน ใช้ตัวอย่างเกษตรกร ตำบลหนองหารและแม่แฝกใหม่ ซึ่งมีพื้นที่ปลูกมะเขือเทศรวมกันประมาณ 1,032 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 43 ของพื้นที่ปลูกมะเขือเทศทั้งหมดของอำเภอสันทราย ส่วนการผลิตมะเขือเทศนอกระบบเกษตรสัญญาผูกพันใช้ตัวอย่างเกษตรกรตำบลยางคราม อำเภอจอมทอง ซึ่งเป็นตำบลเดียวที่ปลูกมะเขือเทศเป็นพื้นที่ประมาณ 1,100 ไร่ โดยใช้ตัวอย่างเกษตรกรบ้านสันมะค่า

3. การผลิตถั่วเหลืองฝักสดในระบบเกษตรสัญญาผูกพัน ใช้ตัวอย่างเกษตรกรบ้านร่องน้ำ  
และบ้านต้นแก้ว ตำบลมะขามหลวง อำเภอสันป่าตอง

ส่วนการผลิตถั่วเหลืองนอกระบบเกษตรสัญญาผูกพัน ใช้ตัวอย่างเกษตรกร หมู่ที่ 6 และ  
8 ตำบลบ้านแหวน อำเภอหางดง

การเก็บรวบรวมข้อมูลและการสุ่มตัวอย่าง

ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาเป็นข้อมูลภาคตัดขวาง (Cross-section data) ซึ่งได้รวบรวมจากภาคสนามโดยตรง ด้วยวิธีการสัมภาษณ์โดยใช้แบบสอบถาม

ข้อมูลส่วนใหญ่ได้แก่ ตัวแปรเกี่ยวกับปริมาณผลผลิต ปัจจัยการผลิต การใช้เทคโนโลยี  
ต้นทุนและผลตอบแทนในการผลิต ตลอดจนทัศนคติต่าง ๆ

การเลือกตัวอย่างเป็นการเลือกแบบเจาะจงให้ตรงตามวัตถุประสงค์ที่เรียกว่า  
purposive selection เพื่อให้ได้ตัวอย่างที่ครอบคลุมขนาดการใช้ปัจจัยการผลิตกว้างขวาง  
ที่สุด จึงกำหนดจำนวนตัวอย่างเกษตรกรประมาณ 100 รายจากพื้นที่แต่ละชนิด (รวมเกษตรกร  
ในการเกษตรแบบมีสัญญาผูกพันและเกษตรกรทั่วไป) ทั้งนี้เพื่อให้ได้จำนวนตัวอย่างที่เพียงพอแก่  
การวิเคราะห์สมการถดถอยเชิงซ้อน รวมทั้งการสัมภาษณ์บริษัทหรือพ่อค้าที่ทำสัญญากับเกษตรกร  
เพื่อให้ได้ข้อมูลอื่น ๆ เพิ่มเติม